ЕТНОЛОГІЯ

Світлана Карпенко,
Білоцерківський національний аграрний університет,
(м. Біла Церква, Україна)

ҐЕНЕЗА НАУКОВОГО ЗБІРНИКА НАРОДНИХ КАЗОК

Народна казка є своєрідним феноменом. Вона перебуває в полі зору дослідників різних галузей знань: гуманітарні (переважно), природничі та точні (математичні) науки. Її природа глибоко філософська: казка мудра, дієва (казкотерапія), пояснює багато явищ буття соціуму. Вона є філософією певного етносу, а то й усього людства. Вона перебуває (на сьогодні) у вербальному та не вербальному (семіотичному, текстовому) вигляді. Вона існує у всіх народів і племен з глибокої давнини, має певну усталену будову (формулу), власний апарат структурно-стилістичних засобів.

Спроба поетапного реконструювання та узагальнення набутків українського казкознавства безумовно на часі. Умовно виділимо декілька періодів. Перший – «від запису до вивчення» – є найтривалішим, що зумовлено історичним становленням науки та формуванням критеріїв вивчення народної казки. Другий – власне науковий, коли простежуються дискурси між українськими фольклористичними школами (міфологічна, культурно-історична, компаративістська, антропологічна, психологічна, філологічна). Темпорально це кінець XIX – перша третина XX ст. Третій – популістський, пов'язаний з публікаціями популярних та науково-популярних збірників казок та поверхневе вивчення жанрової природи малої епіки у вступних статтях до видань. Четвертий – починається з діяльності кафедр фольклористики в університетах Києва та Львова. Обумовлений появою праць Л. Дунаєвської [17], О. Бріциної [5], В. Давидюка [13] та ін. Фактично спостерігається багатовекторне вивчення казки гуманітарними науками.

Вже з 20-х рр. XIX ст. українські фольклористи відгукнулися на заклик наукової громадськості занотовувати старовину, що «безслідно зникає». Методологію запису казок було перейнято у європейському казкознавстві, зокрема у В. та Я. Гріммів, які у своїй двотомній збірці німецьких народних казок «Дитячі та родинні казки» (1812-1814) подавали тексти наближено до народного джерела, проте піддавали редагуванню. У вітчизняній науці також мав місце етап становлення, коли саме розуміння точності ще було доволі спрощеним і стосувалося змістового боку творів. Виразним прикладом цього може бути діяльність О. Бодянського та здійснене ним видання збірника «Наськы украинськы казкы запорозьця Іська Матерынкы» (1835) [3], де упорядник удався до віршованого викладу традиційних фольклорних сюжетів, запозичених із народного середовища, що для тогочасної літературної традиції було звичним явищем. Така позиція літераторів була цілком суголосною із панівною на той час романтичною естетичною концепцією. Вона спонукала передусім до пошуку залишків старовини, джерел пізнання національного духу та самобутності, тобто увага концентрувалася на змістових аспектах творів фольклору.

Розпочате у XIX ст. масове занотовування казок, обумовлювало їх наукове вивчення. Першими дослідниками, що започаткували збирання народних казок, були Є. Гребінка, П. Гулак-Артемовський, М. Цертелєв, М. Максимович, І. Срезневський, Л. Боровиковський, М. Костомаров, О. Бодянський та ін. З середини XIX ст. записують та публікують казкові тексти (переважно власним коштом та зборами «небайдужих земляків») П. Куліш, Д. Мордовець, І. Манжура, М. Драгоманов, В. Гнатюк, В. Шухевич, В. Милорадович, Марко Вовчок та ін.

Початок наукового осмислення художньої специфіки народної казки як фольклорного жанру належить фольклористам-теоретикам XIX ст., зокрема М. Костомарову, О. Потебні, І. Рудченку, М. Сумцову, М. Драгоманову, І. Франку, В. Гнатюку, М. Павлику, А. Кримському, С. Савченку та ін. Відзначимо, що ґенеза казкознавства цього періоду мала наступні чотири етапи: 1) відтворення фольклорної поетики казки у творах письменників через художню версифікацію традиційних сюжетів, мотивів та образів; 2) створення казкових фондів шляхом збирання та публікації текстів як науковцями, так і аматорами (священики, чиновники, урядовці, вчителі, студенти); 3) дослідження жанру казки, спроби класифікації; 4) осмислення окремих проблем народної культури через казку.

Серед перших збірників народних казок як зразків словесності варто назвати польські

видання. Зумовлено це було як історичними, так і етнічними причинами. Фольклорні твори видавалися здебільшого в перекладах та переробках польською мовою. Відповідно одні тексти постають перед нами з усіма лексико-стилістичними подробицями, а інші – лише конспективно, без збереження мови оригіналу. Це залежало й від перспективної мети, яку ставили перед собою збирачі/упорядники. Наприклад, польські фольклористи О. Кольберг [47], М. Мошинська [48], С. Рокосовська [53] записували українські казки із збереженням основних мовних особливостей оригіналу, з метою фонетичного співставлення територіальних говорів, а К. Войціцький [55], С. Баронч, Б. Сокальський подавали у перекладі (стислий переказ) польською мовою, що фактично позбавляло їх наукової вартості, але вказувало на побутування того чи іншого сюжету на етнічній території українців. Водночас із публікаціями українських казок, у періодиці з'являються статті про жанрові особливості, поетику, народний світогляд українців.

Датування публікацій текстів українських народних казок та їх досліджень (приміток до текстів) бібліографи-фольклористи фактично розпочинають з 1841 року, коли побачив світ «Додаток до збірника пісень народних польських і руських» Каземіра Йозефа Туровського [45]. Цього ж року Рональд Подберескій опублікував «Казку про Василісу Золотоволосу та Івана Гороха», а 1842 р. «Казку про сім Семенів, роджених братів», де в примітках розмірковував про казки загалом, спираючись на європейську традицію дослідження цього жанру. Йому ж належить стаття «Джерела текстів, короткий огляд і список руських (українських) казок» (польською мовою). Неодноразово оригінальні українські тексти завдяки цьому вченому потрапляють на сторінки польських видань і пізніше. Це «Казка про Івана Кручина, купецького сина» (польською), «Казка про богатиря Голу Боянського» та «Казка про нещасного ловця» [52]. Серед перших спроб теоретичного осмислення українського казкового епосу також слід згадати розвідки Е. Ізопольського «Badania podań ludu (Pamiątki Ukrainy)» (обсягом 15 сторінок) [46] та «O Wernyhorże», надруковані у Віденському журналі «Atheneum» за 1843 р., де об'єктом вивчення стали фантастичні казки; анонімну статтю «Bajka, czyli kazka ukraińska (Kilka naprędce rzuconych uwag i myśli)» [44], вміщену в польському часописі «Dziennik Warszawski» (1853).

Маючи досить велике поле для діяльності, науковці розуміли потребу в єдиній методиці збору та критеріях записування зразків народних наративів. Створене 1845 р. у Петербурзі Російське географічне товариство (РГТ) об'єднувало етнографів і фольклористів-аматорів, надаючи їхнім стихійним заняттям наукового спрямування. Дійсними членами його стали найвідоміші на той час українські вчені та любителі етнографії – К. Сементовський, М. Маркевич, О. Маркович, М. Максимович, А. Метлинський, О. Афанасьев-Чужбинський та ін. Дійсні члени та члени-співробітники товариства мали привілеї – РГТ безкоштовно розсилало їм свої друковані видання: «Записки Русского географического общества» та «Вестник Русского географического общества» (з можливістю публікуватися в них), що сприяло ознайомленню із науковими принципами збору першоджерел, їх систематизації та публікації. Важливим методичним документом РГТ стала розроблена 1847 р. програма «От Императорского Русского географического общества», що вказувала основні напрями етнографічних досліджень: зовнішність, мова, домашній та громадський побут, розумові та моральні властивості, освіта, народні традиції й пам'ятки. Як зауважив В. Горленко [11], для свого часу вона відзначалася надзвичайною широтою, охоплювала всі сторони народної культури і побуту і базувалася на найпередовіших теоретичних положеннях. У 1848 р. більше 7 тисяч примірників цієї програми розіслано Росією, в тому числі й в Україну. В 1852 р. здійснено друге видання цієї програми в кількості більшій ніж 5 тисяч примірників (з них 800 примірників потрапило в Україну). Цього ж року програма була опублікована в «Киевских губернських відомостях» (№№ 42, 43 за 1852 р.), що надавало ще ширший доступ до ознайомлення з нею українській інтелігенції. Із 1848 р. в масштабі всієї України розпочалася організована систематична збирацька робота, за яку взялися сотні людей різних станів та рівнів: учителі, священики, дрібні чиновники, поміщики та інші освічені аматори народознавства. До середини 1850-х рр. до РГТ надійшло близько 150 рукописів – відповідей на програму з різних куточків України. Таким чином, в українському народознавстві з'явився новий тип наукового нарису – монографічний опис культури, побуту, традицій і звичаїв жителів окремих населених пунктів. Майже в кожному рукописі були серед описів обрядів та звичаїв, збірки казок, що нараховували сотні зразків. Проте, доля рукописів маловтішна – вони перебувають й досі в російських малодоступних нашим науковцям архівах, так і не потрапивши до друку.

З метою створення вітчизняних фондів фольклорних записів, наприкінці 1840-х – на

початку 1850-х рр. при Київському університеті була створена Комісія для опису Губерній Київського навчального округу (1851-1864), а з 1854 р. у ній було сформовано відділення етнографії, що й стало першим в Україні офіційним науковим осередком з етнографічного вивчення народу та засвідчило про перехід до систематичного збору народознавчих матеріалів. Для ширшого розгортання цієї роботи 1853 р. Комісія розробила і опублікувала першу в історії української етнографії (на той час фольклористика була її складовою) «Программу для этнографического описания губерний Киевского учебного округа», створену В.Д. Дабіжею та А.Л. Метлинським (накладом 670 примірників). Програма мала важливе методологічне значення, адже давала уявлення про тогочасні найпередовіші досягнення етнографічної думки. У ній містилися важливі для того часу методичні настанови: точність запису при опитуванні інформаторів, анотація зібраних матеріалів, обов'язкова подача біографічних відомостей про інформаторів, зокрема про їхню соціальну належність [20, с. 112]. До програми входив і пункт С «Степень народного развития»: вивчення «суеверий, поверий, обрядов, преданий, произведений народного слова» [4, с.8]. На жаль, вона була поширена лише в межах Подільської, Волинської, Київської, Чернігівської та Полтавської губерній, що входили до складу Київського навчального округу, однак робота велась значно ширше. З середини 1850-х рр. з різних місць України до Комісії почали надходити етнографічні описи та фольклорні збірки. Крім мережі кореспондентів, Комісія розгорнула ще один важливий напрям науки – експедиційну роботу, яка доти здійснювалася стихійно окремими ентузіастами. В 1850-х рр. члени Комісії вперше в історії української етнографії та фольклористики здійснили офіційні експедиції Наддніпрянською Україною; ці експедиції комплектувалися студентами університету та фінансувалися комісією: у 1852 р. таку експедицію очолив О. Афанасьєв-Чужбинський, а 1253 р. – А. Метлинський та М. Маркевич.

Від окремого варіанту казки поступово переходять до збірників, що й породжує проблему класифікації, групування подібних за структурою сюжетів. Фольклористи XIX ст. запропонували розподіл казкових наративів за тематичними ознаками чи регіональною належністю текстів, за репертуаром виконавців, проте одним із спірних лишалося питання жанрової класифікації казок. Зокрема, І. Рудченко у передмові до першого випуску «Народных южнорусских сказок» (К., 1869) [33, с. X-XI] подав народну класифікацію: казки про звірів, про птиць і т. п., казки про нечисту силу, про змиїв, богатирів і подібні дива, суто побутові – про билицю, бувальщину. Йдучи за територіальним принципом запису фольклорних зразків у збірниках, вчені все ж ставили казки у окрему категорію, тим самим обумовлюючи наявність у народній пам'яті зразків розважальних, фантастичних, вимислу не утилітарного призначення, а певного ідеалізованого розмірковування про вічні цінності людства (молодість, здоров'я, вічне життя та ін.), народну філософію. Про таку категорію фольклорної пам'яті, що передавалася від покоління до покоління усталеними формулами та ілюструвала сподівання народні не могли змовчати фольклористи. Так, у науковій класифікації народної прози, запропонованій М. Драгомановим у «Малорусских народних преданиях» (с.XIX): XIII розділ названо «Казки, гра слів та дотепи». Тут вказано критерії розмежування казкової та не казкової прози [27, с. 121].

Наукове облаштування збірників казок хвилювало їх упорядників із часу перших публікацій, починаючи із збірника І. Рудченка [33] «Народныя южнорусскія сказки» у двох випусках (всього 137 варіантів казок) із приміткою: «дозволено цензурою». Пізнішим, науково облаштованим вважають збірник М. Драгоманова [27], а ті, що публікувалися по тому аж до 30-х рр., наприклад, П. Чубинським [36], І. Франком [7] (записи О. Роздольського), Б. Грінченком [12], В. Гнатюком [9], закінчуючи збірником казок М. Левченка [24], всі мали науковий апарат (вступну статтю, де описано умови добору матеріалу, особливості казкарів та місцевості, наукові принципи укладання матеріалу тощо; словничок діалектизмів; покажчики сюжетів (без вказівки на міжнародні); список джерел записів (якщо це передруки із періодичних видань тощо)). Перші українські казкознавці наслідували романтичну традицію етнографічних нарисів своїх сусідів (поляків, німців, чехів та ін.). Зокрема, П. Куліш [19] у другому томі «Записок о Южной Руси» облаштовує матеріал так, що казкові сюжети виринають перед читачем чи слухачем із побутових сцен. Тут сучасний науковець може почерпнути не лише досвід збирання казок, але й зробити висновки про особистість оповідача. Хоча багато критики було на цю працю, та все ж методика фіксування П. Куліша була використана набагато пізніше братами Б. та Ю. Соколовими. Основні зауваження, висловлені П. Кулішеві у рецензіях та критичних статтях пізнішого часу, стосувалися неточності передавання (випускання, доповнення, прибирання некрасивої вимови тощо). Дослідник

творчості П. Куліша В. Івашків у статті ««Украинские народные предания» Пантелеймона Куліша: до питання творчої історії» уперше оприлюднив документальні матеріали, що відображають польову та едиційну практику видатного вченого (двомісячну подорож Малоросією, множинність власних записів) [21]. Готуючи 1843 р. до видання свою першу збірку прозового фольклору, П. Куліш як представник свого часу вдався до певного редагування фольклорних текстів, однак уже через деякий час, у передмові до видання, шкодував про це, зазначаючи, що краще було б опублікувати фольклорні зразки у першозаписі. В. Івашків виявив неопубліковану передмову до збірки, написану того ж 1843 р., яка зберігається в рукописних фондах ІМФЕ (ф. 3-2, од. зб. 116), і в якій П. Куліш задекларував свої принципи запису фольклору: точністю копіювання натури, дослівне записування тексту та фіксування загального колориту і дрібних деталей побутування казки. У листі до видавця «Украинских народных преданий» О. Бодянського від 31 серпня 1846 р. П. Куліш наполягав на неодмінному збереженні всіх діалектних особливостей мови оповідачів [21, с. 43]. Причини редагувань були пов'язані із заувагами цензурного комітету, який у XIX ст. давав перепустки збірникам до друку.

Та, назбиравши, ще потрібно було упорядкувати, по-групувати, описати, опублікувати й вислухати добре і погане на свою адресу. Перед упорядниками поставало ряд запитань: які казкові тексти і з огляду на що відбирати їх для друку; наскільки відібрані тексти за змістом і формою потребують редакторської правки; що взяти за основу для розміщення казок у збірнику; яким науковим апаратом супроводити їх тощо. Звісно, першочергово на формування збірника впливають історичні умови, рівень розвитку науки, суспільно-політичні та наукові погляди самого збирача-видавця. З огляду на це, стає зрозумілим підхід до упорядкування та подання казок у збірнику П. Куліша – донести до нащадків етнографічну атмосферу побуту пращурів. Коли минуло два століття, не важливими стають опущення деяких уточнень чи імена героїв, чи причини за яких видавець до них удався. Станом на середину XIX ст. українські казки масово перебували у редакціях часописів та упорядкуванні видавців, проте не легко було цим виданням потрапити до читача. Наприклад С. Осташевський уклав збірку «Пів копи казок…» ще 1848 р., а датують її 1850 р. [51] Тобто, два роки видання знаходилося під цензурним спостереженням.

Упродовж XX ст. відбулася зміна історичної формації (радянський період), що зумовила уповільнення, а часто й припинення виконання важливих для українського казкознавства наукових досліджень та публікацію архівних фондів. Академічним вважався збірник О.Афанасьєва «Народні російські казки» [1] (доопрацьований у редакціях К.Солдатинкова, О.Грузінського, М.Азадовського, М.Андреєва, В.Проппа, Е.Мелетинського), куди вчений заніс і українські варіанти, тому скористаємося ним як зразком для висвітлення праці упорядника-казкознавця. Коли О. Афанасьєв взявся за створення збірника казок (50-60-ті рр. XIX ст.), то виявилося, що найбільшою перепоною для його видання буде не ряд методичних чи наукових проблем, а царська цензура. Під її тиском збирач, упорядник і видавець мали відмовитися від певних текстів, часто від більшої половини рукописного збірника (із деяких зошитів, надісланих до РГТ, брали 2-3 варіанти). М. Новиков детально описав роботу О. Афанасьєва над першим виданням «Народних російських казок», тому для нашого дослідження будемо послуговуватися його коментарями [31]. За умови, що О. Афанасьєв ще не мав чіткої уяви яким має бути збірник, а матеріал до друку подавався частинами, видання не було викінчено систематизованим. Пізніші перевидання збірника К. Солдатенком, О. Грузинським, К. Азадовським та М. Андреєвим дещо удосконалили його науковий апарат, проте, чергове перевидання збірника В. Проппом та Е. Мелетинським знову зазнало редакційних уточнень.

Другою проблемою, після цензури, стала діалектна барвистість казок: друкувати їх такими як записали, чи підвести під єдиний мовний стандарт. О. Афанасьєв обрав діалектну барвистість і виправляв лише там, де очевидними були мовленнєві помилки, зокрема безграмотна книжна мова записувачів, що дозволили собі «исправление слога и грамматических ошибок». У результаті це могло стати причиною вилучення казки зі збірника.

Жанровий поділ у О. Афанасьєва фактично був відсутній, тому що теоретичні положення про систему поділу казок на «мифические, былевые и фантастико-юмористические» тільки проектувалися 1834 р. І. Срезневським у листі до І. Снегирева (див. «Ученые записки Московского университета», ч. УІ, 1834, с.145), мали теоретичний/гіпотетичний характер та потребували ґрунтовного уточнення й деталізації. Вже у другому перевиданні збірника казок О. Афанасьєв використав систему групування казок, запропоновану В. Міллером [28]. Ще одним нюансом було звернення вченого (за порадою О. Грузинського) у четвертому

перевиданні першого збірника до так званих зведених текстів (під впливом статті-рецензії О. Пипіна про російські народні казки, вміщеної у третьому випуску «Народних ... казок» 1857 р. як додаток). На думку О. Пипіна та багатьох інших казкознавців, казка належить певному колективу і варто відкидати у варіантах те, що додано одним казкарем і створювати типовий текст казки через підбір, сортування та комбінування варіантів. Якщо записувач у двох варіантах вчував частини одного цілого, то він мав можливість поєднати їх у окремий варіант (див. «Отечественные Записки», 1856, т.105. – С. 49, 51).

Ще одна проблема О. Афанасьєва – це його належність до міфологічної школи, яка не завжди могла пояснити живий зв'язок казки із дійсністю. Одним із основних завдань упорядників стає бажання змалювати «живу фізіономію» народу, його характер. А це натякає на використання етнографічного нарису, на зразок П. Куліша та Ю. Соколова. Загалом, збірники О. Афанасьєва та наукові полеміки навколо нього таких вчених як Ф. Буслаєва, О. Пипіна, М. Добролюбова, О. Котляревського та ін., долучилися до становлення та розвитку вітчизняного казкознавства, зокрема вони не лише сприяли виробленню принципів збору/записування та публікування казок в Україні, Білорусії та Росії, а й сформували наукові критерії публікації збірників казок (наприклад, 3-томне видання М. Возняка (1946-1948) [38] та 7-томне – М. Гиряка (1965-1979) [37]).

З огляду на вимоги до наповнення збірників, упорядники намагалися самостійно здійснити записи, що дозволяло б відповісти на ряд запитань стосовно біографічних даних казкарів, побутування самої казки, мовних особливостей (говірки, наголосів, місцевих назв) тощо. Чужі ж записи для публікації обиралися переважно із тих регіонів, звідки казкознавці-видавці самі були родом, та говіркою якого володіли. Прагнення проникнути у «життєве начало» казки, наочно показати її зв'язки з дійсністю, підштовхнуло збирачів до вирішення питання «казка та її виконавці». Критерій групування казкових матеріалів за виконавцями набув популярності та отримав подальший розвиток у збірниках і наукових розвідках українських казкознавців другої половини XX ст. та й до сьогодні (збірники упорядковані П. Лінтуром [22, 43], В. Бесарабою [14], І. Неїло [30] та ін.). Публікація рукописного казкового матеріалу здійснювалася (безпосередньо після експедиції) через: 1) включення його у загальнофольклорні зібрання на правах самостійних, і часто очільних, частин збірника (наприклад, збірка «Мудрий оповідач: українські народні казки, байки, притчі та анекдоти» упорядкована І. Березовським [29]); 2) створення спеціальних збірників казок за різними принципами (географічний, тематичний, виконавський). Наприклад, «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати. Закарпатські народні казки. Гумор та сатира» П. Лінтура [43], або «Гора до неба: Українські народні казки Східної Словаччини» М. Гиряка та Н. Гиряка) [10].

Поряд із публікаціями новозаписаних чи вибраних з архівів текстів проводилася робота із перевидання збірників казок. Перевидання могло бути: 1) цілісним збірником, що складався цілком чи частково з казок; 2) збірником окремих казкарів; 3) зведеними збірниками; 4) антологією – загально казковою та тематичною. Також популярними стають серійні видання казок, на добірки яких читач міг підписатися («Казки народів світу», «Казки народів СРСР» та ін.). Наприклад, за редакцією А. Крушельницького видано у двох томах збірник П. Чубинського «Українські народні казки» [42]. Праця мала передмову О. Грицая з присвятою «Тіням Володимира Гнатюка», у кожному томі – тексти 25 казок (разом 50 казок). Видання не містить року публікації (приблизно О. Андрієвський визначає кінцем 20-х рр. XX ст.), проте підписано серією «Казки всіх народів». Інший приклад, 1976 р. у 16-й книзі серії «Українська народна творчість» І. Березовський оприлюднив науково оформлене і паспортизоване видання «Казки про тварин» (усього 506 казок) [23]. У передмові до збірника вчений вказав низку своєрідних ознак, характерних для казок про тварин, зокрема: а) образна система; б) характер художнього вимислу; в) тематика; г) ідейно-художні риси; д) генетичні витоки (первісна доба, вплив історії, зміна функцій казок, переосмислення образів та мотивів, спостереження за звірами, культи тварин, первісна магія); е) аналогічність із творами інших народів. Основу книги становлять твори із збірки В. Гнатюка [9].

Поповнюючи науковий обіг сотнями казкових текстів, переважно варіативно-традиційного характеру, українські казкознавці постійно працювали над пошуком нових шляхів та можливостей їх оприлюднення. Це відобразилося на множині різнотипових видань, та головним лишилося питання текстології, а звідси й питання ідеального збірника казок. Теоретичні положення щодо казкового збірника запропоновані ще у 30-х рр. М. Андреєвим та А. Никифоровим (перший у статтях подавав критично-бібліографічні описи збірників казок, а другий практикував вироблення єдиного критерію до укладання збірників казок та піддавав критиці

вже існуючі збірники) не зазнали належної підтримки. Така практика невдовзі згасла, поступившись розлогим відгукам на окремі видання, що мали стихійний характер та здійснювалися похапцем, некваліфіковано і вміщували нечіткі та помилкові рекомендації.

За спостереженнями М. Новикова, казкова активність тривала до початку Другої світової війни. У повоєнний час збірники казок інколи мали кваліфіковану передмову. Переважно це були роздуми про казки відомого письменника, своєрідні рецензії. Тематично казки поділялися на чарівні, побутові, про тварин, що обов'язково мали ідеологічний підтекст, де прославлявся робочий люд, висміювалася церква та віруючі, а також суспільні вади (неробство, лінощі, пияцтво тощо). Мова казок відповідала літературному стандарту (тогочасному правопису), діалектизми або опускалися, або вміщувалися у відповідний словничок. Популярними стають авторські казки на мотиви народних, віршовані відповідники (своєрідне повернення до епохи романтизму). Літературна казка з елементами народної потрапляє до дитячої періодики, окремих ілюстрованих видань, шкільних підручників. Причини цього досить зрозумілі. Не всім бути казкознавцями, не всім цікаво читати поспіль у збірнику десятки варіантів однієї казки. А саме за таким принципом варіативності і вдається зробити наукові висновки. Часто збірник, над яким працює упорядник має обмежений обсяг, а матеріалу цінного для упорядника у два чи й три рази більше. Постає проблема відбору за вподобанням упорядника. Одні тексти добре розказані, та мають посередній сюжет, а інші – розказані невдало, а сюжет цікавий. Науковці усвідомлюють важливість показу матеріалу, що лишився поза збірником (єдиний вихід – коментарі та примітки із посиланням на архівні джерела), проте, практичні кроки у цьому напрямку якщо й робилися, то як виняток, не маючи послідовності та відповідної мотивації. У практиці укладання збірників траплялися посилання, де упорядник у примітках подавав назви казок за певним рукописом (архівом), та вони мало про що говорили науковцю. Щоб заголовок говорив потрібно супроводити його коротким викладом казки, що найчастіше стає неможливим.

Отже, казкознавці з 30-х рр. XX ст. укладали збірники двома способами: за репертуаром казкарів і за жанрово-видовим поділом. Перший тип збірника вважався традиційним і характеризувався пошуком джерел та причин породження казки (життєвого начала). Другий – відображав сучасний науково-культурний попит, глибше проникнення у процес казкотворчості (механізм створення казки та можливість пересічної людини продукувати казку). Найпридатнішими для наукового дослідження стають збірники казок укладені за виконавцями. Вони мають науковий апарат та фольклорні тексти. Проблема, з якою зустрілися науковці, продовжуючи роботу з одним (певними) казкарем – це нове продукування казок. Це вже не були казки які він знав від дідів, а імпровізація на нові сюжети, часто літературного характеру. Так, наприклад, могли переказуватися казки народів СРСР із використанням українського тла. Слабкі та недосконалі новотвори на радянську тематику розглядалися як щось цінне, та потрапляли на сторінки збірників. Все це призвело до обурення науковців та дискусії у 50-60-х рр. щодо відмови від укладання збірників за репертуаром казкаря [6; 8; 26]. Протиставлення колективного та індивідуального у фольклорі вилилося рядом праць та наукових статей, а тип збірника за репертуаром казкаря став крамолою, що негативно відобразилося на публікації вже готових до друку видань (вони не отримали рекомендації) та звузило, стандартизувало предмет вивчення казки (як приклад, збірник атеїстичного фольклору, упорядкований І. Сеньком тощо [2]).

У збірниках ще з 40-х рр. спостерігалася проблема жанрового поділу казок. Найстійкішою стає група казок про тварин, куди долучаються й байки та повір'я про тварин (пізнавального характеру). Чарівні казки у збірниках названі по-різному: чарівні, чарівно-фантастичні, фантастичні, героїко-фантастичні тощо. Проблема об'єднання текстів казок у цю групу постала на межі з легендою (останні потрапляють до розряду чарівних чи фантастичних казок). Жанрова група побутових казок (як за назвою, так і за змістом) дуже нестійка. Казки цієї групи названо: побутові, соціально-побутові, сатирично-побутові, сатиричні, новелістичні тощо [40]. Така неоднорідність у назві групи казок вплинула і на добір упорядником варіантів до збірника. Неприйняття жодного з термінів на позначення групи казок сприяло виробленню укладачем збірника власної назви для груп: епічні, легендарні, анекдотичні казки та підгруп: антипанські, антипопівські, антирелігійні, казки про бідних та багатих тощо. Пропонувався також розподіл казок у збірниках за тематикою (тематичні гнізда): 1. Казки про тварин; про тварин і людей; сатиричні про тварин тощо; 2. а) боротьба з нечистою силою; здобування чарівних предметів; звільнення викрадених жінок; виконання складних завдань; чарівні

тварини – помічники людини тощо; б) мачуха і пасербиця; оббріхана сестра; жінка і слуги-зрадники; жінки – помічниці чоловіків; 3. Казки про солдата, розбійників, злодіїв, шахраїв; 4. а) легенди, оповідання про відьом, лісовиків, чортів; б) анекдоти, небилиці, примовки, докучні казки. Схема громіздка та й досить умовна, тому не мала загального визнання й застосування. Також побутували окремі добірки, на зразок «Змієборець», де в основі варіантно-тематична ознака. Такі збірки мали експериментальний характер. Найуживанішими серед названих тематик стають побутові казки антипанської, антипопівської та антирелігійної тематики. Сюди входять варіанти казок усіх трьох груп (про тварин, чарівні, побутові) й групування у збірниках не спирається на єдину, чітко продуману і науково обґрунтовану систему. Кожен укладач керувався індивідуальними вподобаннями, доповнюючи існуючу традиційну парадигму малої народної епіки у передмові та варіантах казок [40].

Що стосується подання текстів казок, то проблема, як зазначалося, полягала у повноті друку рукописного варіанту, мовній редакції (особливості мови та способи її відтворення). Відсутність науково обґрунтованих текстологічних принципів редагування фольклорних зразків у 60-х рр. зумовлювало роботу упорядника з текстом виходячи із власного досвіду та переконань. Також враховувалися й побажання видавництв (притримуватися ними розроблених вказівок). З огляду на це, відбувалося нівелювання мовою оповідача, діалектною говіркою (наближення до літературної мови) [22; 29; 10; 37; 14; 39].

Наступна проблема збірників – різночитання текстів у перевиданнях. Під час перевидання текстів варто розрізняти спеціальні та мимовільні помилки. Спеціальні – коли упорядник свідомо йде на виправлення тексту, не попереджаючи про це читача; мимовільні – це помилки від недоглядів, неуважності, котрі хоча й знижують якість видання, проте є природними, від них не застрахований жоден видавець. Тому при перевиданні перевидання варто мати для зіставлення перший варіант збірника. Помилки спеціальні опираються на художньо-образне, емоційне сприйняття тексту із урахуванням особи майбутнього читача. Коли у руках перевидавця опиняються збірник і рукопис, то упорядник повторного видання постає перед проблемою не просто невідповідності, а повної невідповідності рукопису й тексту казок у збірнику. Тоді він має можливість наблизити матеріали збірника до рукопису. Винними у різночитанні можуть бути: цензура (для дореволюційних текстів), сам збирач-видавець або його редактор-видавець. Прикладом способів усунення різночитань може бути академічний збірник казок О. Афанасьєва, коли всі різночитання у рукописі та збірнику подано у коментарях. Іншим способом усунення різночитань є повна заміна варіанта у збірнику на варіант із рукопису (із вказівкою на цю заміну в коментарях).

Повторно публікуючи казкові тексти, важливо вносити до них правки, зроблені записувачем-упорядником, тому що це допоможе поновити місця казки спотворені цензурою. Основна мета перевидання сучасних збірників – покращення текстів, що має на меті зближення з польовими записами варіантів. Також поновлені перевидання казок потребують наскрізної нумерації текстів (що спростить їх наукове використання) та подання у квадратних дужках у самому тексті так званих «темних» місць – поновлених окремих частин оповіді.

Отже, формування збірників казок упродовж майже двох століть на сьогодні у казкознавстві презентує неоціненний досвід, що має засвоюватися укладачами/упорядниками. Склад, зміст і спрямування наукового апарату збірника казок визначається типом видання. Апарат фольклорного збірника радянського періоду переважно складався зі вступної статті (передмови, післямови) та приміток (коментарів) до текстів; рідше до нього входили покажчики (сюжетів, місць запису, виконавців), словники місцевих та маловживаних слів і виразів, варіанти до окремих текстів та деякі інші матеріали (як у збірниках М.Гиряка [10], П.Лінтура [22], І.Березовського [23] та ін.).

Вступна стаття становить об'єктивно-суб'єктивне уявлення про казку, умови її побутування та виконання. Нажаль, вступні статті до збірників, написані не фахівцями, часто не пов'язані з матеріалом, що публікується, не стосуються оцінки збірника в цілому. Тут трапляється помилкова оцінка традиційно облаштованого збірника за новаторство, авторське відкриття. До типових недоглядів статей належить і відсутність інформації про походження збірника, його склад, умови й методи польової роботи тощо.

Примітки (коментарі) зазвичай виносяться у прикінцеві розділи збірника (іноді їх розташовують після розділу казок, якщо у збірнику декілька видів фольклору), або ж після кожного варіанту казки. Найзручнішим є перший метод (прикінцевий), що дозволяє збірнику бути цікавим пересічному читачеві та корисним для дослідників казок (наприклад, збірник народних казок у записах українських

письменників «З живого джерела» Л. Дунаєвської [18] (1990)). Як таких вимог до подання та укладання коментарів не існує, проте, є ряд правил, врахування яких дозволить безпомилково укласти якісні примітки (тобто науково значущі). По-перше, це елементарні анкетні дані: від кого, де, коли і ким записано варіант. Окрім цього вказують ще вік виконавців, рід занять, професію, освіту тощо. Такі примітки обростають подробицями, розкриваючи творчу лабораторію казкаря, склад і характер його репертуару, манеру виконання, а також специфічні особливості коментування текстів шляхом зіставлення їх з іншими варіантами. Важливим елементом приміток є посилання на покажчики сюжетів. Як зазначав М. Новиков, більшість збірників казок радянського періоду ігнорують посилання на покажчики [16; 15]. З одного боку – це остерігання помилитися у виборі рубрики, з іншого – розглядалося як прояв буржуазного компаративізму, формалізму у фольклористиці, бажання бути «жерцем науки». Для нашого часу таке посилання має стати правилом, адже подібна вказівка не лише полегшує роботу дослідника у відшукуванні варіантів, а й вводить варіант казки у мережу світового казкознавства. Кількість покажчиків – достатньо СУС або ATU. Окремо для українських казок опубліковано покажчик укладений у 30-х рр. М. Андреєвим (2015) [35]. Паспортизація казки за цими трьома покажчиками була б ідеальною. Сучасний стан комп'ютерних технологій дозволяє науковцю користуватися й більш прогресивним методом паспортизації казки. Зокрема, А. Рафаєвою була створена комп'ютерна система «СКАЗКА» [32], що описує структуру чарівної казки та має у своїх базах деякі з типів AaTh, а також вона є діючим прототипом автоматичної пошукової системи; також А. Козьмін розробив програмний комплекс «МЕДИАТОР» [34], що зіставляє одиниці опису в покажчиках з текстами казок (в цій системі, із збірника Афанасьєва), та дозволяє здійснювати в них смисловий пошук.

Серед додатків до збірників казок вирізняють: іменні та предметні покажчики, що не знайшли наукової підтримки та не переросли у традицію. Як приклад, вони є у збірниках О. Афанасьєва [1]. При публікуванні рукописів важливо, по-перше, зберігати ідеї та принципи, закладені в них самим збирачем-укладачем, по-друге, доповнити їх супровідним апаратом, виконаним на рівні сучасних наукових вимог. Збірники, скомпоновані з передруків різних видань та періодики, повинні мати посилання на першоджерело та відповідний опис. Перевидання наукових збірників має здійснюватися так, щоб у дослідника не виникало потреби звертатися до попереднього видання. Публікація антологій має популяризаторську, навчальну та ідейно-просвітницьку мету, тому до них мають входити дійсно кращі та типові зразки казкової творчості народу (як приклад, антологія «Калинова сопілка» О. Бріциної (1998) [25]).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев А.Н. Народныя русскія сказки. Выпускъ 1. – Москва, 1855. – 152 с.; Афанасьев А.Н. Народныя русскія сказки. Вып. 8. Издание 3-е, дополненное, К.Солдатенкова. – М., 1858-1863 гг.; Афанасьев А.Н. Народныя русскія сказки. Издание третье, дополненное біографическимъ очеркомъ и указателями подъ редакціей А.Е.Грузинского. Том 1. – М., 1897 – 406 с.; том 2. – М., 1897 – 462 с.
2. Біля райських воріт. Збірник атеїстичного фольклору українського населення Карпат / Упоряд. І. Сенько. – Ужгород: Карпати, 1980. – 271 с.
3. Бодянський О. Наськы украинськы казкы запорозьця Іська Матерынкы – М., 1835.
4. Боряк О. Матеріали з історії народознавства в Україні: Каталог етнографічних програм (друга половина XVIII-XX ст.) / Олена Боряк – К.: Вид-во «Українознавство»,1994. – 124 с. – С. 8.
5. Бріцина О.Ю. Українська народна соціально-побутова казка: специфіка та функціонування. / О.Ю. Бріцина – К.: Наукова думка, 1989. – 152 с.
6. Ващук Ф.Т. Про художні особливості української народної казки // НТЕ – 1966, №1 – С.78-80;
7. Галицькі народні казки. В Берліні повіту Бродського із уст народу списав Осип Роздольський / Впорядкував І.Франко // ЕЗ – Львів. Т.1, 1895 – 120 с.; Т.4, 1899.
8. Гиряк М. Багатство бережене віками // Дружно вперед – 1964. – №№ 1-12
9. Гнатюк В.М. Українські народні казки. – Л., 1913. – 168 с.; Гнатюк В. Українські народні байки (звіриний епос). Том I, II // ЕЗ – Львів. Т. XXXVII-XXXVIII, 1916. – 559 с.
10. Гора до неба: Українські народні казки Східної Словаччини / Упоряд. М. Гиряка та Н. Гиряка. – Ужгород: Карпати, 1968. – 136 с.
11. Горленко В.Ф. Русское географическое общество и украинская этнография в середине XIX века // ЭО, 1957. – № 3. – С. 128-142.
12. Гринченко Б. Д. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. – Чернигов, 1901. – 488 с.; Веселий оповідач / Упоряд. Б. Грінченко. – К.: Вид-во Б. Грінченка, 1913. – 140 с.
13. Давидюк В.Ф. Первісна міфологія українського фольклору / Віктор Давидюк – Луцьк: Вежа, 1997 – 296 с.
14. Дванадцять братів. Закарпатські казки Андрія Калина / Літ. ред. та впор. В.С. Бесараби. – Ужгород: Карпати, 1972. – 156 с.
15. Дерев'яне чудо: народні казки / Упор. О.І. Дей – Ужгород, 1981. – 208 с.
16. Дивна сопілка. Українські народні казки / Упор. В.Г. Бойко – К., 1972 – 247 с.;

17. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна казка. / Лідія Дунаєвська – К.: Вища школа, 1987. – 127 с.; Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. / Л.Ф. Дунаєвська – К.: КУ ім. Т. Шевченка, 1997. – 447 с.

18. З живого джерела. Збірник казок у записах українських письменників XIX-XX ст. / Упор. Л.Ф. Дунаєвська – К.: Рад. школа, 1990 – 511 с.

19. Записки о Южной Руси. / Изд. П. Кулиш. Т. II. – СПб: типогр. А. Якобсона, 1857. – 354 с.

20. Іваннікова Л. Українська фольклористика середини XIX ст.: теорія та практика // Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування / За редакцією М.К. Дмитренка. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 252 с. – С. 112-113, 115.

21. Івашків В. «Украинские народные предания» Пантелеймона Куліша: до питання творчої історії // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 47. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С.38-63.

22. Казки зелених гір. Закарпатські казки Михайла Галиці / Запис., упор. та ред. П.В. Лінтур та І.М. Чендей. – Ужгород: Карпати, 1965. – 285 с.

23. Казки про тварин / Упор. І.П. Березовський – К.: Дніпро, 1976. – 574 с.

24. Казки та оповідання з Поділля. В записах 1850-1860-х рр. Вип. I-II. / Упоряд. М. Левченко // Збірник Історично-філологічного відділу УАН, № 68. – К., 1928 – 598 с.

25. Калинова сопілка: Антологія української народної творчості / Упор. О. Бріцина, Г. Довженок, С. Мишанич. Вид. 2-е – К.: Веселка, 1998. – 430 с.

26. Лінтур П.В. Антирелігійні та антипопівські мотиви в казках Андрія Калина // НТЕ – 1962. – № 1. – С. 94-97;

27. Малорусские народные предания и рассказы / Свод М. Драгоманова // Изд. Юго-Западного отд. ИРГО – К.: Типогр. М.П. Фрица, 1876. – 436 с.

28. Миллер В.Ф. Разбор сказок А.Н. Афанасьєва // 34-е присуждение Демидовских наград. – СПб., 1866. – С. 93-106.

29. Мудрий оповідач: Українські народні казки, байки, притчі та анекдоти / Упор. І. Березовський – К.: Держвидав, 1962. – 240 с.

30. Народні казки Куп'янщини / Упорядник І.В. Неїло. – К.: «Country Life», 2004. – 215 с.

31. Новиков Н.В. К проблеме сказочного сборника // Принципы текстологического изучения фольклора. Отдельный оттиск. – М.-Л.: Наука, 1966. – С.72-101.

32. Рафаева А.В. Исследование семантических структур традиционных сюжетов и мотивов. Дисс.... канд. филол. наук. – М.: РГГУ, 1998.

33. Рудченко И. Народныя южнорусскія сказки. Вып. 1 – К.: Въ типографии Е.Фёдорова, 1869. – 238 с.; Вып.2 – К., 1870. – 205 с.

34. Сравнительный указатель сюжетов (СУС). Восточнославянская сказка. / Сост. электронной (гиппертекстовой) версии А.В.Козьмин // Режим доступа: www.ruthenia.ru /folklore /index.htm

35. Сюжетний покажчик українських народних казок / Упоряд., вступна стаття, післямова та переклад з російської канд. філол. н., доцента С. Д. Карпенко. За матеріалами фотокопії рукопису М. П. Андрєєва / За ред. доктора філол. н., професора М. К. Дмитренка – Біла Церква: ТОВ «Білоцерківдрук», 2015. – 190 с.

36. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной ИРГО. Юго-Зап. отд. Материалы и исследования, собр. д. чл. П. П. Чубинским. Т. II. Малорусские сказки. – СПб., 1878. – 688 с.

37. Українські народні казки Східної Словаччини / Упоряд. М. Гиряк. Томи 1-7. – Братіслава: Словацьке пед. вид-во, 1965-1979.

38. Українські народні казки. В 3-х книгах / Упор. М. Возняк. – К.: Держвидав., 1946-1948.

39. Українську народні казки, легенди, анекдоти / Упор. Г. Сухобрус і В. Юзвенко. – К.: Держлітвид., 1957. – 544 с.;

40. Хланта І.В. Принципи класифікації і наукового видання соціально-побутових казок // НТЕ – 1975. – № 5. – С. 54-63.

41. Чарівне горнятко. Казки Івано-Франківщини / Упор. С. Пушик. – Ужгород: Карпати, 1971. – 259 с.;

42. Чубинський П. Українські народні казки / Ред. А. Крушельницького. – Київ-Відень: вид-во «Чайка», б.р. – Т. 1-2. – Т.1 – 171 с.; Т. 2 – 201 с.

43. Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати. Закарпатські народні казки. Гумор та сатира / Упоряд., вступ. слово П.В. Лінтура. – Ужгород: Карпати, 1966. – 170 с.;

44. Bajka czyli kazka ukraińska. // Dzien. Warsz., 1853. – S. 269-273.

45. Dodatek do zbiorów pieśni ludu polskiego i ruskiego. Przez Kazimierza Jozefa Turowskiego. – Lwow, 1846. – 82 s.

46. Izopolski, E. Badania podań ludu. // Atheneum. 1843, I, s. 19-30; IV, s. 65-77; 77-84; V, s. 39-75.

47. Kolberg Oskar, Pokucie. Obraz etnograficzny, т. IV. – Kraków, 1889.

48. Moszyńska Józefa, Bajki i zagadki ludu Ukraińskiego. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. IX. – Kraków, 1885.

49. Neyman Czesław, Materiały etnograficzne z okolic Pliskowa w powiecie Lipowieckim, zebrane przez pannę Z. D., opracował Neyman Czesław. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. VIII. – Kraków, 1884. Dział III. «Powiecie». – S. 234-245.

50. Nowosielski A., Lud Ukraiński. Tom II. – Wilno, 1857.

51. Ostaszewski Spirydon, Piv kopy kazok, napysav Spirydon Ostaszewski. Nakładem autora. Drukiem T.Glücksberga. – Wilno, 1850. – 200 s.

52. Podbereski Romuald, O zrodłach ruskich skazek. // Atheneum, 1843, I, s. 189-193; Podbereski Romuald, Skazka o bohaterze Gołu Bojańskim; skazka o nieszczęsnym łowcu. // Atheneum, 1842, VI, s. 103-109, 109-114; Podbereski Romuald, Skazka o Iwanie Kruczynie, kupieckim Synie. // Atheneum , 1842, II, s. 159-168; Podbereski Romuald, Skazka o siedmiu Semionach, rodzonych braciach. // Atheneum, 1842, I, str. 140-169; Podbereski Romuald, Skazka o Wasilisi Złotowłosej kosie

nie pokrytej piękności i o Iwanie Gorochu. // Atheneum, 1841, VI, S.114-127; Podbereski Romuald, Tresć ruskich skazek. // Atheneum, 1845, V, s. 118-132; Podbereski Romuald, Źrodła tekstów, krótkie obejrzenie i spis ruskich skazek. // Atheneum, I, s.169-177.

53. Rokossowska Zofia, Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyny // Materiały antropologiczne, archeologiczne i etnograf. T. II. – Kraków, 1897. – S. 14-118.

54. Słowo o skazkach ruskich. – Rocz. kryt. lit., 1842, nr. 55, s. 9.

55. Wójcicki Klement, Klechdy, starożytne podania i powieści ludowe. – Warszawa, 1837.

56. Zdziarski St., Garść basin ludu ruskiego ze wsi Nałuża w powiecie Trembowelskim // Materiały antropologiczne, archeologiczne i etnograficzne, т. VI. – Kraków, 1903.

Андрій Темченко,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ КОДИ КІСТЯКА ЛЮДИНИ В СЛОВ'ЯНСЬКІЙ МІФОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У лікувальних текстах міфологія кістяка формується в межах загальної опозиції «живий / мертвий». Перша її частина характеризує кістяк як статичну, ієрархічну і міцну структуру, що слугує основою тіла. Натомість у представників потойбічного світу він відсутній або позбавлений цілісності, статичності і вертикальності[1], що пояснює, чому хвороби зображуються як хробакоподібні / черв'якопобідні істоти. Наприклад, у текстах від кровотечі фігурує «безребра» овечка, напівзотліла / безкровна / застигла нерухомість якої має зупинити плин крові з рани: «Коло синього моря безребра овечка стояла (ознака завмирання – при. авт.) <...>, де сонце сходить, там кров знімається, де сонце заходить, там кров запікається (зупиняється – прим. авт.)»[2]. Однак, в замовляннях подібні образи зустрічаються край рідко, оскільки описують початкову стадію тління. Потойбічне в цьому разі сприймається як джерело смертельних інфекційних захворювань, що кардинально не відповідає меті лікувального обряду. Частіше потойбічні персонажі відповідають візуальному сприйняттю вже зотлілого, а відтак нешкідливого / опредмеченого мертвого, тому ототожнюються з «білою костью», тобто «чистою» / безтілесною. Звідси стає зрозумілою семантика «пісних» (безкостих) поминальних страв: колива, капусняку, киселю, каші, млинців і, як виняток, риби. Пор.: «ні риба, ні м'ясо» → варіант «ні живий, ні мертвий» / «ні се, ні те», де *се / риба* і *те / м'ясо* є межовими мітками системи, що позначають два протилежні стани «се → цей світ → життя і те → той світ → смерть». Сприйняття образу риби як символу життя базується на емпіричному досвіді і проявляється в лексичних конструкціях, зокрема у відсутності висловлювань типу «убити / умертвити рибу» (натомість вживається форма «зловити рибу»). Відсутність м'ясних / плотських страв заперечує ідею остаточного вмирання (стирання імені об'єкта в міфологічній картині світу) і презентує інший аспект буття, як продовження життя в потойбічному світі. Так, в чарівних казках поширеним є сюжет, коли дід (напевне покійник або знахар / відун) піднімається на небо по драбині / дереву і потрапляє до хатинки з млинців («Казка про сімох братів-гайворонів і їх сестру», «Козина хатка»). Образ небесної хатинки наближується до помешкання Баби-Яги, «накритого млинцем» чи західноєвропейського «пряничного будинку». Свідчення про небесне походження млинців (О-Ладків, де «О» є рудиментом давнього звертання-рефрену) зустрічаємо в приказці про надмірну цікавість (або відчуття невидимого): «Вона своїм носом чує, як на небі млинці печуть». У білорусів гикавку відсилають у місця, «де бліни пякуть, табє дадуть». Пор. з поминальним звичаєм залишати шматок млинця / хліба і склянку води покійнику.

Перелічені вище страви асоціюються з життям, тому не використовуються в лікувально-знеболювальних практиках, мета здійснення яких полягає у тимчасовому умертвіння плоті. Натомість обряд «експлуатує» властивості «німого» / скелетоподібного

1 Белова О. В. Толстая С. М. Кости // Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под ред. Н. И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1999. – Т. 2. – С. 631- 633.

2 Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані Я. П. Новицьким, П. С. Сфименком, В. П. Милорадовичем) // Українські чари / [упор. О. М. Таланчук]. – К. : Либідь, 1992. – С. 36.